

СКЛАДНІКІ ІДЭНТЫЧНАСЦІ БЕЛАРУСКАГА ГРАМАДСТВА: ПРАБЛЕМЫ І МАГЧЫМАСЦІ

Кожнае грамадства неаднароднае. Але ў той жа час, паколькі і пакуль яно ўяўляе сабой пэўную цэласнасць, грамадства ёсць сукупнасць агульных рысаў. Атаясамліванне асобным чалавекам сябе з гэтымі рысамі (часткова ці цалкам) назавем ідэнтычнасцю.

У дадзеных тэзісах сцісла разгледзім некалькі пытанняў:

- 1) што можна лічыць беларускай ідэнтычнасцю;
- 2) з якіх абшараў (сфераў) складаецца ідэнтычнасць грамадства;
- 3) якія асноўныя аб’екты яе фарміравання, а таксама сродкі і інструменты.

Беларуская ідэнтычнасць – гэта адчуванне і ўсведамленне сябе беларусам. За гэтым нібы трывіяльным сцверджаннем хаваецца нямала палітычных, культурных і нават лінгвістычных праблем. Дзеячы нацыянальнага адраджэння розных перыядаў нашай гісторыі прыклалі безліч высілкаў, каб праз творы мастацтва і паўстанні, навуковыя працы і дзяржаўнае будаўніцтва давесці да беларусаў, што яны беларусы. На сённяшні дзень Рэспубліка Беларусь як самастойная, суверэнная дзяржава адбылася. Але наколькі гэта трывала, незваротна? Гэта залежыць як ад знешніх (геапалітычных у першую чаргу), так і ўнутраных (эканамічных, культурных і інш.) фактараў. Сярод апошніх выключную ролю адыгрывае сацыяльна-псіхалагічны працэс атаясамлівання індывідам сябе з беларускім народам. Гэты працэс можа ісці ў розных вымярэннях, якія мы і назавем складнікамі ідэнтычнасці: этнічны, географічны, гістарычны, палітычны, прававы, эканамічны, культурны, моўны, рэлігійны. Разгледзім некаторыя з іх.

А) Этнічны складнік. Не ўдаваючыся ў развагі пра тое, якую складаную эвалюцыю прайшлі паняцці “этнас”, “народ”, “нацыя”, адзначым важнасць укаранення ў масавую свядомасць (сродкамі адукацыі, масавай інфармацыі) паняцця “грамадзянскай нацыі”, паводле якога народ у сучасным свеце – гэта не толькі антрапалагічна-біялагічнае ўтварэнне, а ў першую чаргу палітычнае, прававое, культурнае. Іншымі словамі, беларус – гэта грамадзянін Беларусі, незалежна ад свайго этнічнага паходжання. Нездарма да сапраўдных беларусаў мы адносім (і яны самі сябе паводле сведчанняў) выбітных нашых спартсменаў – хакеіста А. Мезіна, біятланістку Д. Домрачаву, фрыстайлістаў А. Кушніра і А. Цупер, людзей расійскага і ўкраінскага паходжання. Сваімі спартыўнымі дасягненнямі яны праслаўляюць нашу краіну ў свеце ці не больш за многіх палітыкаў і дыпламатаў, даюць магчымасць суайчыннікам ганарыцца радзімай. На такіх і падобных прыкладах можна лёгка давесці, што беларус – гэта не абавязкова нацыянальнасць з графы савецкіх пашпартаў, а паняцце больш шырокае і сучаснае. У той жа час гэта не выключае цікавасці да сваіх каранёў, радаводу, магілаў продкаў. Адзін складнік не адмяняе і не замяняе іншы. У пэўны момант асабістага ці грамадскага жыцця кожны з іх можа адыграць сваю адметную, нават вырашальную ролю.

Б) Географічны складнік. Нездарма часам кажуць, што гісторыя – гэта перш за ўсё географія. Чым ёсць наша географія сёння? Гэта не толькі адпаведныя падручнікі сярэдняй школы. Гэта – выгаднае геапалітычнае становішча Беларусі на карце Еўропы, гэта агульнапрызнаныя межы з адсутнасцю тэрытарыяльных спрэчак і прэтэнзій, гэта найпрыгажэйшыя краявіды, апетыя нашымі паэтамі і мастакамі, гэта любоў да сваёй малой радзімы – мястэчка, вёскі, вуліцы. У гэтым сэнсе ўзніскам у фарміраванне беларускай ідэнтычнасці будзе турыстычны паход і экскурсійная вандроўка, чытанне ці складанне патрыятычнага ці лірычнага верша, добры фотаздымак ці малюнак беларускай прыроды, ремонт бабулінай хаты ці ўдзел у археалагічных раскопках, рэстаўрацыйных працах.

В) Гістарычны складнік. Гісторыя – таямніцае, загадкавае ўтварэнне грамадскай памяці і мыслення. Тое, чаго ўжо няма (а можа і не было), уплывае на тое, што ёсць і што будзе. Гэты складнік адносна Беларусі – адзін з самых цяжкіх, праблемных, супярэчлівых. Доўгае перабыванне беларускага народа ў розных дзяржаўных утварэннях (СССР, Расійскай імперыі, Рэчы Паспалітай) не магло не адбіцца драматычным чынам на гістарычнай свядомасці, нацыянальнай памяці. Калі казаць шчыра, у нас і блізка няма нацыянальнага кансэнсусу адносна галоўных этапаў нашага гістарычнага развіцця, адносна ключавых падзей, асобаў, працэсаў нашага мінулага. Тое, што несумненна для адных, сумнеўна для другіх і катэгарычна аспрэчваецца трэцімі. Па кожнаму з перыядаў беларускай гісторыі напісана шмат кнігаў, артыкулаў, знята перадач і фільмаў, але розныя, нават супрацьлеглыя трактоўкі часам абвастраюць старыя спрэчкі. Нават нацыянальныя і дзяржаўныя сімвалы – тое, што ў першую чаргу павінна яднаць народ на эстэтычным, пачуццёва-эмацыянальным узроўні – нярэдка выступаюць прадметам размежавання, канфліктаў. Адна з галоўных задач нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва – прыйсці да згоды ў гэтым пытанні. Узгадаем, што і слаўтыя дзеячы нашага нацыянальнага пантэону – Ефрасіння Полацкая, Кірыла Тураўскі, Францыск Скарына – не так даўно ацэньваліся ў беларускай савецкай гістарыяграфіі як “рэлігійныя цемрашалы перыяду феадалізму”.

Г) Палітычны складнік. Хаця палітыка ёсць перш за ўсё барацьба за ўладу, і, як і ўсялякая барацьба, у значнай ступені раз’ядноўвае людзей, разводзіць іх па розных партыйных і ідэалагічных лагерах, можна прывесці і шмат прыкладаў станоўчай ролі палітыкі ва ўмацаванні грамадскай еднасці. Дастаткова ўзгадаць

нядаўнія (верасня 2014 г. і лютага 2015 г.) Мінскія перамовы адносна ўкраінскага канфлікту, падчас якіх Беларусь сапраўды апынулася ў цэнтры сусветнай палітыкі і дыпламатыі. Нягледзячы на драматычную прычыну саміх перамоваў, мы маглі ганарыцца, што наша дзяржава, дзякуючы ўзважанай, міралюбівай, шматвектарнай знешняй палітыцы, змагла стаць пляцоўкай для іх правядзення і заключэння аднайменных пагадненняў.

Д) *Эканамічны складнік.* Кожны народ ганарыцца сваімі сусветна вядомымі брэндамі, прадуктамі вытворчасці найвышэйшага гатунку, эксклюзіўнымі таварамі і паслугамі. Ці шмат у нас такіх? Будзем шчырымі: значна меней, чым хацелася б. Але такі спіс ёсць, ён немалы, і агульнанацыянальная (а не толькі ўрадавая) задача – яго пашыраць. Напрыклад, беларускія ІТ-спецыялісты ўжо занялі пачэсную нішу на сусветным рынку праграмнага забеспячэння (узгадаем хаця б звышпапулярнасць камп’ютарнай гульні “Танкі”). Калі, знаходзячыся за мяжой, ты бачыш беларускі тралейбус, трактар ці самазвал, сэрца міжволі поўніцца гонарам, што ты – беларус. І наадварот, за “адмоўныя адметнасці”, напрыклад, рэкордныя ў Еўропе паказчыкі інфляцыі, дэвальвацыі нацыянальнай валюты, становіцца сорамна і балюча. Але і гэты боль – своеасаблівае перажыванне ідэнтычнасці: “так не павінна быць, мы вартыя лепшага!”

Е) *Культурны складнік.* У час панавання масавай культуры ўсё цяжэй становіцца не проста ствараць, а нават успрымаць, асэнсоўваць прадукты культуры нацыянальнай. Многае з яе здабыткаў у сучасным дынамічным глабалізаваным свеце здаецца архаічным, прымітыўным, нецікавым. Але ўзгадаем трэці закон гегелеўскай дыялектыкі: лепшае старое, адрынутае і адмоўленае, вяртаецца да нас у іншым абліччы, на новай ступені духоўнага і сацыяльнага развіцця. Паступова і ў нас вяртаецца цікаваць да беларускіх песняў і танцаў, пройдзення ў школе “класікі” беларускай літаратуры набываюць актуальнае, надзённае гучанне, гарадское насельніцтва вяртаецца да вясковых звычаяў і абрадаў, сярод моладзевых гурткоў не апошнія па папулярнасці – рыцарскія клубы. Усё гэта таксама працуе на ўмацаванне ідэнтычнасці.

Ж) *Рэлігійны складнік.* Роля яго істотна змянялася ў розныя часы. У Беларусі, пасля 70 гадоў пабудовы ваяўніча атэістычнага грамадства, назіраецца рэлігійны рэнесанс: усё больш людзей звяртаюцца да веры продкаў альбо выбіраюць канфесію адпаведна сваім прынцыпам і ідэалам. У той жа час Беларусь паводле Канстытуцыі – свецкая дзяржава, з дакладнай дэмаркацыйнай лініяй паміж царквой і палітычна-прававымі інстытутамі. Магчымаць спавядаць любую не забароненую законам рэлігію альбо не спавядаць ніякай з’яўляецца добрым працягам і наследкам слаўтай беларускай талерантнасці. Добра, што традыцыі верацярпімасці нам удалося захаваць. Гэты беларускі здабытак выглядае яшчэ больш каштоўным на фоне шматлікіх канфліктаў і войнаў на рэлігійнай глебе ў мінулым і ў сучасным свеце. Так, і ў нас мяняліся суадносіны розных канфесій: былі часы панавання ўніяцтва, каталіцызма. Сёння паводле перапісаў насельніцтва і сацыялагічных апытанняў большасць вернікаў – праваслаўныя. Але міжканфесійны мір і спакой адчуваюць і падтрымліваюць тыя ж каталікі, пратэстанты, мусульмане, іудзеі. Зацятыя рэлігійныя канфлікты ў свеце паказваюць, што мір у гэтай галіне вельмі крохкі і падтрымліваць яго трэба ўсім і ўсімі намаганнямі.

Але ж якой можна бачыць ідэнтычнасць беларускага грамадства на гэтай глебе? Праваслаўе? Не. Хрысціянства ў цэлым? Таксама не. Можна сказаць, што як раз лепшыя рысы беларускага нацыянальнага характару дазваляюць інтуітыўна падзяляць тыя маральныя нормы і рэлігійныя заповедзі, якія ўласцівыя для ўсіх традыцыйных канфесій, не засяроджваючыся на дагматычных рознагалоссях, рытуальна-абрадавых адрозненнях. Кожны спавядае свае і па-свойму, але без варожасці да іншага, непадобнага. Гэта і ёсць вяршыня рэлігійнай талерантнасці. Адзін з сімвалаў гэтага ў Беларусі – падвойнае адзначэнне ў дзяржаўным календары Нараджэння Хрыстова і Вялікадня. Тое, што выглядала б камічнай недарэчнасцю ці нагодай для сварак у іншых культурах, у нас з’яўляецца прыкладам і ўзорам рэлігійнага міру. Як слушна заўважае беларускі філосаф В. Евароўскі, “усе гэтыя культурныя супярэчнасці, стала канфліктуючы паміж сабой, тым не менш амаль не ўплываюць на стабільнасць агульнага быцця настолькі супярэчлівага соцыуму” [1, с. 395].

З) *Моўны складнік.* Калі для многіх народаў ён выглядае аўтаматычным, банальна-відавочным сродкам не толькі камунікацыі, але і ідэнтыфікацыі, то ў нас, наадварот, ён стаў ці не праблемай №1 у пытанні пра беларускую ідэнтычнасць. Трэба быць шчырымі. Стагоддзі паланізацыі і русіфікацыі не маглі прывесці да іншага выніку. Калі што і здзіўляе, то не тое, што пераважная большасць грамадзян не гаворыць па-беларуску, а тое, што беларуская мова не знікла канчаткова на гэтых абшарах (дзякуючы перш за ўсё беларускім пісьменнікам, настаўнікам, журналістам). Каб не засталася беларускай літаратуры, каб не было адпаведнага прадмета ў школах, а таксама беларускамоўнага радыё і тэлебачання, к канцу савецкай эпохі беларуская мова верагодна ператварылася б у мёртвую, бо рэальных носьбітаў яе ў Мінску і іншых гарадах заставаліся ў літаральным сэнсе адзінкі (тут пакінем у баку складанае пытанне пра гістарычную ролю так званай “трасянікі”). Зараз стан беларускай мовы, з аднаго боку, лепшы, чым у познесавецкія гады (ужо нярэдка можна пачуць яе ў грамадскіх месцах, яна паступова ахоплівае прастору аб’яваў і шльдаў), з іншага, новае маладое пакаленне прызнаецца, што часта многае не разумее па-беларуску (не гаворачы ўжо пра спробы размаўляць). Нягледзячы на юрыдычна замацаваную роўнасць дзвюх дзяржаўных моваў, трэба прызнаць, што рэальная прапорцыя ўжывання, а таксама магчымасць выкарыстання ў зносінах, у т. л. у навучанні і працы, у нас далёка не 50 на 50. Чаго варты той факт, што ў Беларусі няма ніводнай ВНУ з цалкам беларускамоўным навучаннем. Неабгрунтаванымі выглядаюць спасылкі на тэрміналагічныя складанасці, адсутнасць падручнікаў і дапаможнікаў, недахоп спецыялістаў і выкладчыкаў. Калі б была дзяржаўная воля рухацца ў гэтым

накірунку (падтрымка, агітацыя, прававое забеспячэнне, фінансіраванне), за амаль чвэрць стагоддзя, прамінулых з часу распаду СССР, гэта праблема была б вырашана.

А пакуль яе рашэнне застаецца задачай на бліжэйшую і аддаленую будучыню.

Пры гэтым адзначым, што беларуская нацыянальная і моўная талерантнасць выключае нейкую дыскрымінацыю рускай, польскай ці іншых моваў. Сур'ёзных сацыяльных канфліктаў на гэтай глебе не назіралася і, упэўнены, не будзе.

Што можна лічыць аб'ектам фарміравання беларускай ідэнтычнасці? Грамадскую псіхалогію і вынікаючую з яе грамадскую актыўнасць (паводзіны і дзейнасць) людзей.

Грамадская псіхалогія не з'яўляецца арыфметычнай сумай псіхічных працэсаў і ўласцівасцяў асобных індывідаў. Статыстычна яна ўяўляе сабой дамінуючыя, пануючыя ў пэўнай сацыяльнай прасторы ўспрыманні, уяўленні і іншыя псіхічныя працэсы (напрыклад, уздым патрыятызму падчас справядлівай вайны, разгубленасць і роспач падчас сацыяльна-эканамічных крызісаў і інш.). Паколькі феноменалагічна структура грамадскай свядомасці адпавядае свядомасці індывідуальнай, мы можам вылучыць яе складнікі: нацыянальнае (грамадскае) адчуванне, успрыманне, уяўленне, памяць, увага, мысленне, эмоцыі і пачуцці; нацыянальны тэмперамент, характар, воля, здольнасці; нацыянальныя патрэбнасці, каштоўнасці, інтарэсы, ідэалы, перакананні, прынцыпы, вераванні.

Задача дзяржавы і грамадзянскай супольнасці – спрыяць напаўненню гэтых паняццяў адпаведным зместам. Перадумовамі гэтага працэсу выступаюць:

1) агульнаграмадская згода адносна галоўных нацыянальных каштоўнасцяў і інтарэсаў (ці хаця б адсутнасць глыбіннага расколу па палітычных, рэлігійных, культурных, географічных і іншых лініях падзелу грамадства – узгадаем для кантрасту трагедыю нашай братняй паўднёвай краіны);

2) эфектыўная дзейнасць галоўных сацыяльных інстытутаў з выкарыстаннем адпаведных сродкаў і інструментаў. Сярод іх у першую чаргу вылучым:

- а) інстытуты выхавання і адукацыі (сям'ю, навучальныя ўстановы, гурткі);
- б) установы культуры (музеі, тэатры, бібліятэкі);
- в) сродкі масавай інфармацыі і камунікацыі (тэлебачанне, радыё, друк, інтэрнэт);
- г) палітычныя і прававыя інстытуты;
- д) інстытуты адпачынку і вольнага часу (спорт, эстрада, турфірмы і інш.);
- е) эканамічныя інстытуты (па ўсім ланцугу: вытворчасць-гандль-спажыванне).

Пералік складнікаў ідэнтычнасці беларускага грамадства (А-3) не замянае ўсведамляць, што значную частку жыцця чалавека падзеі вакол яго вымагаюць не агульнаграмадскай (нацыянальна-грамадзянскай), а іншых ідэнтыфікацый: прафесіянальнай, гендэрнай, сямейнай, партыйнай і інш. Гэта непазбежна і гэтак натуральна. Купляючы беларускі тавар у краме, чалавек гэтак робіць перш за ўсё як спажывец, як член сям'і, а не як беларус. Вырабляючы прадукт на прадпрыемстве, ён выступае ў першую чаргу як працаўнік, прафесіянал, той жа здабытчык сродкаў для сям'і, а не як патрыёт радзімы. Але калі гэты апошні чыннік прысутнічае нават фонам, неўпрыкмет, напаўсвядома – гэтак ўжо маленькая цаглінка ў сцены беларускага дома, які мы будзем разам. І калі з такіх цаглінак наш дом паўстане трывалым, надзейным, то ў патэнцыяльна вырашальныя моманты менавіта нацыянальна-грамадзянская ідэнтычнасць выступіць псіхалагічным ядром рашучай дзейнасці народа па ахове сваёй незалежнасці і свабоды. Наша гісторыя сведчыла пра тое шмат разоў.

Спіс цытуемых крыніц

1. *Евароўскі, В. Б.* Нацыянальная філасофія Беларусі: тэорыя, архелогія, гісторыя, генеалогія, школа / В. Б. Евароўскі ; навук. рэд. Л. Ф. Яўменаў. – Мінск: Беларуская навука, 2014. – 559 с.